

Ключевые слова: правовая доктрина, конституционная доктрина, источник права, новейшие источники права, правовая система, Конституционный Суд Украины.

Summary

Olena Biloskurska. Constitutional doctrine in the system of modern sources of constitutional law.

The importance and value of constitutional doctrine as a source of constitutional law is determined by the peculiarities of the historical development of the state, the understanding of law, the current state of the system of sources of constitutional law, and the state's affiliation to a particular legal system. The elementary and undoubted proof of the role of constitutional doctrine is the direct consolidation in the law of doctrinal provisions.

In general, constitutional doctrine contributes to the identification of conflicts and gaps in law, determines the ways to overcome them, and generally provides a critical analysis of constitutional norms.

In many countries of the Anglo-Saxon and Romano-German legal families, the use of doctrinal approaches in law enforcement is consistent.

The Constitutional Court of Ukraine in its separate decisions formally uses the provisions and conclusions of scientific studies of constitutional scientists. In this case, doctrinal ideas and approaches are a measure of legitimate behavior and are supported by the state.

The participation of legal practitioners in the preparation of scientifically substantiated expert opinions on the requests of the Constitutional Court of Ukraine, the participation of experts in the work of, for example, the constitutional commission, working groups on drafting legal acts is an element of the influence of constitutional doctrine on the formation of sources of constitutional law.

In the case of the Constitutional Court activity, the constitutional doctrine is characterized by a dual character, namely, on the one hand, it is the result of the Court's activity, on the other – a theoretical basis, which serves in forming the positions of judges and is reflected in the acts of the Constitutional Court of Ukraine.

Constitutional doctrine, as a central link containing the practical aspect of fundamental scientific problems, can, under certain conditions, become a kind of constitutional and legal basis for the creation of constitutional order, which will meet the contemporary political and legal needs of social and state development. The continued use of constitutional doctrine as a source of constitutional law will be a significant component of the harmonization of Ukraine's legal system.

Key words: legal doctrine, constitutional doctrine, source of law, the latest sources of law, legal system, The Constitutional Court of Ukraine.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.12

УДК 340.0+342.5

В.В. КОПЧА

*Василь Васильович Копча, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Ужгородського національного університету**

ORCID: 0000-0001-9888-1464

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В КЛЮЧОВИХ РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УГОРЩИНИ (1990–2011 РОКИ)

Постановка проблеми. Після демократичних перетворень у 1989–1990 рр. Конституційний Суд Угорщини за відносно короткий проміжок часу здобув авторитет сильного і авторитетного органу конституційної юрисдикції. Із самого початку він зайняв важливу і активну роль серед органів державної влади, система яких формувалася на підставі конституційних новел 1989 і 1990 років. При цьому нерідко його позиція засвідчувала виражений «судовий активізм», що викликало неоднозначне реагування в суспільстві¹. Дослідження юридичних позицій органу конституційного правосуддя в Угорщині є актуальним і своєчасним для України в науковому і практичному сенсі, виходячи з потреб підвищення ефективності конституційного правосуддя в нашій країні. Тим більше, це очевидно на тлі практично відсутніх досліджень відповідної проблематики в межах вітчизняної правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних дослідників інтерес викликають передовсім праці угорських вчених Л. Шольома, Г. Галмаї, І. Штумпфа, А. Шайо.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є аналіз ключових рішень Конституційного Суду Угорщини у сфері прав людини, ухвалені ним впродовж двох десятиліть його діяльності, зокрема таких аспектів, як розуміння ним сутності прав людини, методики їх оцінки та захисту в процесі здійснення конституційного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття теми слід акцентувати увагу на низці рішень Конституційного Суду Угорщини, в яких найбільш рельєфно проявляються його юридичні позиції в сфері прав людини.

© В.В. Копча, 2019

* *Vasyl Kopcha, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of Uzhgorod National University*

Рішення про скасування смертної кари (1990 р.). В одній із перших справ Конституційний Суд Угорщини продемонстрував досконалий стиль обґрунтування та розуміння прав людини, скасувавши смертну кару як вид кримінального покарання. Ним було указано, що положення Кримінального кодексу, що стосуються смертної кари, та цитовані відповідні норми суперечать забороні обмеження суттєвого змісту права на життя та гідність людини. *Положення, що стосуються позбавлення життя та гідності людини смертною карою, не тільки накладають обмеження на суттєвий сенс основного права на життя та гідність людини, а й дозволяють повністю та неоправно ліквідувати життя та гідність людини чи право забезпечити це* (виділення курсивом автора). Тому Конституційний Суд встановив неконституційність цих положень.

Аргументуючи таку позицію, Конституційний Суд вважав за необхідне зазначити, зокрема, наступні аргументи. По-перше, ним було указано: «Життя людини та гідність людини утворюють нерозривну єдність і мають більшу цінність, ніж будь-що інше. *Права на життя людини та гідність людини утворюють неподільне і нестримне основне право, яке є джерелом та умовою кількох додаткових основних прав. Конституційна держава регулює основні права, що випливають з єдності людського життя та гідності з огляду на відповідні міжнародні договори та основні правові принципи в служінні державним та приватним інтересам, визначеним Конституцією. Права на життя і гідність людини як абсолютна цінність створюють обмеження на кримінальну юрисдикцію держави*» (виділення курсивом автора). По-друге, Конституційний Суд враховував кримінологічні та статистичні висновки, виходячи з досвіду кількох країн з приводу того, що заява та скасування смертної кари не підтвердили вплив на загальну кількість злочинів та частоту вчинення злочинів, які раніше тягли за собою покарання смертної кари. По-третє, Суд узяв до уваги ст. 6 (1) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який був підписаний Угорщиною та проголошений Законом VIII 1976 р. і визначає, що «кожна людина має притаманне право на життя. Це право має бути захищене законом. Ніхто не може бути довільно позбавлений свого життя». У п. 6 цієї ж статті зазначено, що «жодне із положень цієї статті не застосовується до затримки або запобігання скасуванню смертної кари державою, яка підписала пакт». На думку Конституційного Суду, Пакт визнає процес розвитку у напрямі скасування смертної кари. Така ж тенденція проявляється і в європейських документах. Тоді як ст. 2 (1) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 р., визнала легітимність смертної кари, ст. 1 додаткового протоколу, прийнятого 28 квітня 1983 р., передбачено, що «смертна кара покарання скасовується. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари, а смертна кара не може бути застосована». Також ст. 22 Хартії про основні права та основні свободи, затвердженої Європейським Парламентом 12 квітня 1989 р., визнає смертну кару неконституційною. Суд указав, що угорський конституційний прогрес рухається в тому ж напрямі, хоча у ст. 54 Кримінального кодексу смертна кара досі чітко не виключається, проте за нею слідує новий текст ст. 8 (2) Конституції, який передбачає лише правові обмеження суттєвого змісту основних прав. Водночас Конституційний Суд сформулював позицію: оскільки покарання, включені до Кримінального кодексу, утворюють цілісну систему, то скасування смертної кари, що входить до цієї системи, вимагає перегляду всієї системи виконання покарань, однак це не належить до компетенції Конституційного Суду².

Справа про компенсацію за експропрійоване майно (1990 р.). У своєму рішенні від 9 грудня 1990 р. Конституційний Суд розтлумачив заборону дискримінації, що міститься у ст. 70 / А (1) Конституції. Серед інших принципів він встановив: «заборона дискримінації не означає, що будь-яка дискримінація, в тому числі навіть дискримінація, спрямована на досягнення більшої соціальної рівності, заборонена. Заборона дискримінації означає, що до всіх людей слід ставитися як до рівних (як до осіб з рівним обсягом гідності) перед законом – тобто основне право на гідність людини не може бути порушене, а критерії розподілу прав та пільг визначаються з однаковою повагою та розсудливістю та з однаковим ступенем врахування індивідуальних інтересів»³.

Справа про аборти (1998 р.). Ця справа стосувалася закону «Про захист життя плоду» (далі – Закон про аборти), окремі положення якого були піддані сумніву з огляду на захист плоду. Закон дозволяв переривати вагітність (у перші 12 тижнів вагітності) у ситуації, коли жінка перебувала в кризовій ситуації, внаслідок якої вагітна жінка перебуває у відчайдушному психічному, фізичному або соціальному стані, і це загрожує здоров'ю розвитку плода. Щоб довести наявність кризової ситуації, відповідна жінка повинна підписати заяву про аборт. Заявники ж вважали, що плід був юридично захищеною особою з моменту зачаття.

Конституційний Суд відхилив ці доводи, нагадавши своє попереднє рішення № 64/1991, в якому ним уже було визнано, що він не може визначити, чи є плід особою за змістом Конституції. Парламент повинен був прийняти законодавче рішення з цього питання. Дане рішення ґрунтувалося на принципах та настановах, визначених попереднім рішенням Суду щодо регулювання абортів. У Рішенні № 64/1991 Суд скасував розпорядження міністра охорони здоров'я, яке діяло на той час, з формальних підстав: основоположні права, як уважав Конституційний Суд, мали регулюватися актом парламенту, і Суд утримався від визначення суті конституційності норм про аборти. Однак Суд встановив керівні принципи майбутнього закону про аборти. На основі цих юридичних Парламент прийняв Закон про аборти у 1992 р., який не визнавав, що плід був юридично захищеною сутністю з моменту зачаття, а отже, аборт був дозволений з певних причин і в перші місяці вагітності.

Відтак у даній справі питання, на яке мав відповісти Конституційний Суд, полягало в тому, чи держава, прийнявши Закон про аборти, виконала вимоги, що стосуються свого обов'язку захищати життя плоду, від права жінки на гідність та вибору в умовах, коли дозволяється аборт для жінок за кризової ситуації. Суд під-

креслив, що поняття кризової ситуації є невизначеним і незрозумілим, оскільки воно насправді є аргументом на користь права жінки на вибір і проти захисту життя ненароджених, тоді як згідно із Законом здається, що аборт дозволений, як це не парадоксально, в інтересах плоду. На думку Суду, це порушує конституційний принцип правової визначеності, оскільки причина дозволу на проведення абортів є суперечливою (виділення курсивом автора). Тому питання полягає в тому, чи є це неконституційним, якщо підставою припинення вагітності є кризова ситуація жінки. Згідно із Законом про аборти, аборт може ґрунтуватися лише на твердженні жінки про те, що вона перебуває у кризовій ситуації, без її необхідності доводити чи підлягати перевірці існування цих причин. Це робиться для того, щоб захистити право жінки на приватне життя. Однак Конституційний Суд заявив у цій справі, що Закон не буде непропорційно обмежувати право жінки на вибір та гідність, якщо він вимагатиме від жінки виправдання абортів. Відповідні положення Закону про аборти, що діють на практиці, відповідають вимозі, що стосується права жінки на вибір, але не виконують обов'язок держави щодо захисту життя людини (виділення курсивом автора). Отже, конституційний баланс між правом жінки на гідність та обов'язком держави захищати життя порушується⁴.

Справа про право на житло (2000 р.). Уповноважений парламенту з питань громадянських прав і омбудсмен з прав національних та етнічних меншин подали клопотання до Конституційного Суду із проханням дати тлумачення ст. 70 / Е Конституції щодо права на соціальне забезпечення та вирішити, чи є право на житло частиною права на соціальне забезпечення.

Конституційний Суд нагадав власну практику з даного питання, яка дає зрозуміти, що законодавча влада має відносно широкий розсуд у визначенні методів та засобів, за допомогою яких вона виконує конституційно доручені державні цілі та соціальні права. *Порушення Конституції може виникнути лише у прикордонних випадках, коли виконання державної цілі чи захищеного права явно стає неможливим* ні втручанням держави, ні, частіше, її бездіяльністю (виділення курсивом автора). Однак вище цієї мінімальної вимоги немає конституційних критеріїв, окрім порушення іншого основного права – визначати, є законодавство, що передбачає державну мету чи соціальне право, конституційним чи ні. У своєму рішенні 43/1995 Конституційний Суд зазначав, що держава виконує своє зобов'язання, визначене ст. 70 / Є Конституції, якщо вона організовує та забезпечує функціонування системи соціального страхування та соціальних виплат. У межах цього законодавчий орган може самостійно визначити засоби, якими він хоче досягти цілей соціальної політики. Однак важливо, щоб соціальна допомога в цілому не могла бути знижена до мінімального рівня, який може вимагатися відповідно до ст. 70 / Е Конституції.

Суд постановив, що конституційне право на соціальне забезпечення включає обов'язок держави гарантувати мінімальні умови існування, тому держава зобов'язана забезпечити житло для бездомних, якщо життю людини загрожує неминуча небезпека. *Обов'язок надання притулку, однак, не є тотожним із забезпеченням права на житло в більш широкому розумінні, оскільки держава зобов'язана забезпечити дах лише тоді, коли життю людини загрожує безпосередньо відсутність житла. Окрім того, для реалізації права громадянина на прожитковий мінімум держава зобов'язана підтримувати систему соціального забезпечення. Захист життя і гідності людини (ст. 54 Конституції) є основним принципом, якого слід дотримуватися при створенні цієї системи соціальних положень. Це положення не встановлює суб'єктивних прав, тому основне конституційне право на житло не може бути отримане з цієї гарантії* (виділення курсивом автора)⁵.

Справа про евтаназію (2003 р.). Заявники у цій справі стверджували, що право пацієнта на гідність людини відповідно до ст. 54.1 Конституції передбачає право на самовизначення, частиною якого є право на евтаназію. Вони заявляли, що обмеження цього права згідно із Законом про охорону здоров'я та урядовим Декретом були непропорційними та, таким чином, неконституційними. Заявники також стверджували, що заборона активної евтаназії є неконституційною. Конституційний Суд відхилив клопотання в цілому. Ухвалюючи своє рішення, Суд врахував практику міжнародних правових організацій, іноземних судів та конституційних судів, а також закордонні та міжнародні правові норми щодо питань, про які йдеться в клопотаннях.

Суд констатував, що оскільки позивачі покладаються лише на ст. 54.1 Конституції («В Угорській Республіці кожен має притаманне йому право на життя та на людську гідність, яких ніхто не може бути довільно позбавлений»), Суд повинен був перевірити петиції виключно з цього аспекту. Суд нагадав про свою попередню судову практику та визнав, що принципи цієї судової практики є належним підґрунтям для визначення справи: право на життя та гідність людини є неподільним і абсолютним правом. Однак, згідно зі ст. 8 Конституції, допоміжні права, що виводяться з права на гідність людини як загальні основні права (наприклад, право на самовизначення, що бере участь у розглянутій справі), можуть бути обмежені на підставі необхідності або тесту на пропорційність та захисту істотного змісту, як і будь-яке інше основне право.

Той факт, що Закон карає лікаря або іншу особу, яка закінчує життя пацієнта, не бажаючи закінчити його життя, тобто навіть коли це робиться для збереження людської гідності пацієнта, не має прямого конституційного відношення до невиліковного пацієнта та його права на самовизначення; отже, з цього факту неможливо вивести право невиліковного пацієнта на самовизначення. Якщо лікар активно сприяє смертю пацієнта, це обмеження права пацієнта на самовизначення, відповідно до ст. 8.2 Конституції. Це ж обмеження застосовується, коли реалізація права невиліковного пацієнта на відмову від життєзабезпечення залежить від визначених умов та суворих процедурних норм (ст. 20 Закону про охорону здоров'я). Суд підкреслив, що у разі евтаназії право на гідність людини не утворює нерозривної єдності з правом на життя, а навпаки:

здійснення одного може означати, що інше відсунеться на другий план. Отже, не можна стверджувати, виходячи з абсолютного характеру права на гідність людини в єдності з правом на життя, що невиліковне право пацієнта на самовизначення стосовно припинення його життя буде абсолютним. Право на самовизначення може бути обмежено на основі загального тесту щодо обмежень основних прав (виділення курсивом автора)⁶.

Справа про вживання наркотиків (2004 р.). Низка звернень до Конституційного Суду стосувалися тексту Кримінального кодексу на тій підставі, що чинний текст не забезпечує права на самовизначення, що впливає з права на людську гідність. Крім того, у клопотаннях було подано скаргу на те, що даний закон оголошує використання певних наркотичних та психотропних речовин ознакою на основі того, чи отримує та зберігає злочинець наркотики для його/її особистого використання або для комерційних цілей.

Конституційний Суд підкреслив, що він є нейтральним і не може виступати «за» або «проти» кримінального регулювання, що стосується вживання наркотиків. Його контроль повинен залишатися обмеженим обов'язками, які стосуються зобов'язання держави щодо інституційного захисту. Він може порівнювати особисті права та пов'язані з державою зобов'язання щодо впливу вживання наркотиків на людину й суспільство. *Оскільки вживання наркотиків створює змінений душевний стан, Суд висловив думку, що позиція, згідно з якою поведінка споживачів впливає лише на індивіда, була необґрунтована, адже вживання наркотиків відбувалося в соціальному контексті. Таким чином, задля захисту права кожного на гідність людини є обов'язком держави усунути небезпеку, яка зачіпає її громадян* (виділення курсивом автора).

Були відхилені також вимоги щодо оскарження кримінальної відповідальності за вживання наркотиків на підставі порушення права на самовизначення. Суд розглядав право на гідність людини, яке охоплює різні аспекти, зокрема такі, як право на вільне самовизначення. Однак для виконання своїх зобов'язань державі потрібно захищати не лише окремі основні права, а й цінності та ситуації, що стосуються їх. На думку Суду, *право на фізичне та психічне здоров'я вимагає активної участі держави. Держава виконує свій обов'язок, якщо захищає своїх громадян від незворотних ризиків. Цей обов'язок інституційного захисту поширюється й на споживачів наркотиків, оскільки особисте споживання не базується на вільному, усвідомленому та відповідальному рішенні. Суд підкреслив, що «право на самонасилля» є частиною права на вільне самовизначення; проте необмежене «право на наркотичне сп'яніння» не може бути виведене з Конституції навіть опосередковано. Суд при цьому не проявив занепокоєння тим, що законодавча влада передбачила за вживання різних наркотичних засобів та психотропних речовин різні заходи кримінальної відповідальності, оскільки перегляд політичних рішень у кримінальній галузі не належить до сфери його компетенції* (виділення курсивом автора). Юридичні наслідки вживання речовин, що впливають на здоров'я, різні за віком та культурою: оскільки їх вживання розпочалося сотні років тому, а «європейська культура» навчилася жити разом з алкоголем, нікотином та кавою⁷.

Справа про доступ до документів у кримінальній справі (2005 р.). Заявники у цій справі вимагали контролю за тими нормами Кримінально-процесуального кодексу, які передбачали обов'язок сплати обвинуваченим збору за отримання копій важливих документів у матеріалах кримінальної справи щодо нього. Заявники стверджували, що положення про такий обов'язковий збір в обмін на важливі документи у власних матеріалах кримінальної справи порушують два конституційно захищені права обвинуваченого: право на справедливий суд (ст. 57.1) та право на правовий захист у кримінальному провадженні (ст. 57.3). Якщо збір не може бути сплачено, копії важливих документів у власній кримінальній справі неможливо отримати, а отже, немає можливості підготувати належний юридичний захист, а відтак це веде до несправедливої й невідповідної для обвинуваченого ситуації та до несправедливого судового розгляду.

Оцінюючи ці аргументи, Суд підкреслив, що у кримінальних справах важливими є документи у власних матеріалах кримінальної справи, які необхідні для того, щоб обґрунтовано оцінити правовий стан обвинуваченого та мати можливість скласти усвідомлену думку щодо справи. Суд у своєму рішенні № 6/1998 визначив, що ефективний правовий захист може бути підготовлений, лише якщо захист отримає можливість забрати особисті копії важливих документів у їх власних матеріалах кримінальної справи з метою підготовки відповідного юридичного захисту. Мати доступ лише до оригінальних примірників недостатньо, щоб одержати можливість належним чином вивчити документи та підготувати захист. Необхідний час та засоби для підготовки захисту є важливою частиною конституційно захищеного права на правовий захист. Це підкріплює аргумент того, що неконституційною є відмова від надання копій важливих документів, які мають вирішальне значення для підготовки правового захисту. Для малозабезпечених осіб прив'язання обов'язкового збору до можливості отримати важливі документи у власній кримінальній справі є еквівалентом отримання цих документів. Це призводить до порушення їх конституційно захищеного права на правовий захист.

Суд також підкреслив, що *до складу конституційно захищеного права на справедливий суд належить ідея «рівності зброї»*. Як сторони у справі, вони повинні мати доступ до подібних правових інструментів та ресурсів, за допомогою яких можуть захистити себе. *Несправедливо дозволити одній стороні безоплатно отримати особисту копію важливих документів, тоді як інша сторона повинна сплатити збір, тобто подолати перешкоду, щоб мати однакові ресурси під рукою. Поставивши цю додаткову перешкоду з усвідомленням того, що люди, які не можуть дозволити собі оплатити ці копії, не можуть їх отримати, порушує принцип «рівності зброї»* (виділення курсивом автора). Відтак, передбачена законом вимога сплатити обвинуваченим обов'язковий збір за отримання копій важливих документів у його кримінальній справі є неконституційним⁸.

Справа про вакцинацію (2007 р.). У цій справі заявники оскаржили положення Закону про охорону здоров'я щодо обов'язкової вакцинації. Сімейна пара відмовилася робити вакцинацію своїй дитині за примусовою схемою вакцинації, встановленою в чинному законі й попросила Конституційний Суд оцінити на відповідність Конституції певних положень Закону про охорону здоров'я.

Суд зазначив, що захист здоров'я дітей та захист від заразних захворювань виправдовують з конституційного погляду обов'язкові щеплення в певний вік. Суд прийняв позиції законодавця, засновані на наукових знаннях, що користь від примусової вакцинації як для особи, так і для суспільства, переважає будь-яку можливу шкоду, яка може завдати для вакцинованих дітей як побічні ефекти. Встановлено, що система примусової вакцинації не суперечить правам дітей на фізичну недоторканність. Водночас Конституційний Суд заявив, що система примусової вакцинації може призвести до більш значної шкоди для батьків, чие виражене релігійне переконання чи сумління не співзвучні з вакцинацією. На його думку, однак, регулювання відповідно вимогам релігійного нейтралітету держави (виділення курсивом автора). Об'єктивні правові норми (які є обов'язковими для всіх), що захищають здоров'я дітей (і всіх інших дітей, в усьому суспільстві загалом), базуються на регулюванні, заснованому на природничих науках, а не на прийнятті змісту істини різних ідеологій. Водночас Конституційний Суд визнав неконституційними положення Закону про охорону здоров'я, згідно з яким наказ про вакцинацію підлягає негайному виконанню, не дозволяючи застосувати правові засоби захисту. Те, що не було можливості врахувати думки постраждалої людини, було неконституційним⁹.

Справа про право на мирні зібрання (2008 р.). У цій справі кілька заявників поставили під сумнів деякі положення Закону III 1989 р. «Про право на зібрання». Відповідно до ст. 62.1 Конституції держава визнає право на мирні зібрання та забезпечує ї вільне здійснення. Заявники вказали, що ст. 14.1 Закону суперечить вищезазначеному конституційному положенню. Це дозволило поліції розігнати збори, які були скликані без завчасного повідомлення.

Конституційний Суд у змісті рішення вирішив, що право на збори, гарантоване ст. 62 Конституції, включає право на проведення заздалегідь організованих зборів та мирні демонстрації, організовані з поважних причин відповідно до відповідного законодавства. Воно включає й право на проведення стихійних зібрань. Суд також постановив, що обов'язок повідомляти стосується лише організованих зібрань, які проводяться у громадському місці. Поліція не повинна забороняти проведення мирної демонстрації, якщо обставини, що спричинили її, унеможливили організаторів за три дні повідомляти про це. Внаслідок такого підходу Суд скасував положення Закону, за якого поліція зобов'язана припинити демонстрацію, якщо вона відбулася без повідомлення або якщо час, місце, цілі та порядок денний відрізняються від визначених у повідомленні (виділення курсивом автора). У своїх міркуваннях Суд підкреслив, що обґрунтуванням гарантії права на мирні зібрання є забезпечення вільного колективного висловлення ідей та думок. Випадки, коли натовп займає публічне місце на невизначений час, або коли метою збору не є висловлення загальноприйнятних думок, не зараховують до зібрання.

Як правило, організатори повинні надіслати повідомлення про те, коли збори мають відбуватися у громадських місцях. Законний обов'язок сповіщення обмежує право на мирні збори конституційним чином. Однозначно неможливо вимагати повідомлення у випадку стихійних зборів. Тим не менш, організатори повинні повідомляти про випадки швидко організованих зборів. Якщо організатори повідомлять про це поліцію лише незадовго до початку зборів, вона може не мати змоги підтримувати впорядкований потік руху. Суд підкреслив, що основне право на зібрання не повинно обмежуватися лише тому, що хтось може реалізувати своє право незаконно. Закон містить достатньо правових засобів захисту від протиправних зібрань та тих, що порушують права та свободи інших осіб або мають великий потенціал для цього¹⁰.

Справа про свободу вираження поглядів (2008). У цій справі було оскаржено поправку до Кримінального кодексу, ухвалено парламентом в 2004 р., якою було по-новому визначено «мову ненависті», зроблено її кримінальним злочином, що карається до двох років тюрми. Нова ст. 181/А. Кримінального кодексу спрямована на використання або розповсюдження виразів щодо угорської нації чи будь-якої іншої групи людей (особливо етнічної, релігійної чи расової групи), або жестів, що нагадують про тоталітарний режим, який може принизити члена даної групи чи завдає шкоди людській гідності. Така поведінка перед великим публічним зібранням є кримінальним проступком і тягне до позбавлення волі до двох років.

Конституційний Суд підкреслив, що право на свободу вираження поглядів згідно зі ст. 61 Конституції захищає думку незалежно від цінності та правдивості її змісту. Конституція гарантує вільне спілкування і це не той зміст, якого стосується право на свободу слова. Це тому, що кожен має рівне право говорити і виражати себе. Таким чином, право на свободу вираження поглядів не може бути обмежене, щоб захистити когось від пошкодження, приниження чи образи думок. Можливі наслідки промови, а не її зміст, можуть виправдовувати певні обмеження права на вільну мову. Законодавчий орган може вдатися до кримінального закону лише для обмеження вільного вираження поглядів у крайніх випадках. Це так звані найнебезпечніші вчинки, які «здатні підбити інтенсивні емоції у більшості людей», що загрожують фундаментальним правам, що займають чільне місце серед конституційних цінностей, і які становлять явну та нинішню небезпеку порушення миру (виділення курсивом автора).

Суд підкреслив, що при прийнятті нової ст. 181/А Кримінального кодексу законодавча влада вважала поведінку, що становить проступок, вживання та обіг зневажливих виразів чи здійснення жестів, що нагадують тоталітарний режим. Однак, як Суд неодноразово зазначав, повідомлення нижче рівня підбурювання

захищені ст. 61.1 Конституції. *Обмеження свободи вираження поглядів виправдане лише підбурюванням, що включає рівень небезпеки вище певної межі. Використання та розповсюдження зневажливих виразів чи здійснення жестів, що нагадують тоталітарний режим (наприклад, використання нацистського салюту), самі по собі не призводять до явної та актуальної небезпеки насильницьких дій* (виділення курсивом автора). У багатьох випадках така поведінка навіть не становить загрози порушення прав людини¹¹.

Діяльність Конституційного Суду Угорщини в цей період була піддана жорсткій критиці, особливо за так званий «судовий активізм», який був пов'язаний з намаганням Суду застосувати доктрину «невидимої Конституції» (із-за меж її тексту) або використанням неприйнятних методів тлумачення Конституції. Критика «активізму» Конституційного Суду зводилася до наступних аргументів: 1) передача ваги найважливіших рішень, що впливають на суспільство, від парламенту до Конституційного Суду, що розмиває основи парламентської системи на основі виборів та парламенту; 2) найбільш поширені формули «активізму» в сфері прав людини – це найбільш абстрактні конституційні декларації тримаються на моральній хоробрості конституційного судді, а не легітимності; 3) «активізм» виводиться з абстрактних принципів на заміну компромісного механізму прийняття рішень в рамках плюралістичної політичної системи, який не в змозі гармонізувати тисячі внутрішніх конфліктів складного суспільства; 4) посилення конституційної юрисдикції у питаннях основних прав за останні 40 років у західному світі призвели до напруженості традиційної текстури права: співпраці політичного законодавства, юридичних догматичних процесів та формулювання закону судами. «Активізм» небезпечно посилює цю напругу, роблячи основні права «динамітами», що врешті-решт зашкодять правовій системі. Разом із тим низка угорських вчених підтримали «активізм» конституційної юрисдикції в сфері прав людини, натомість акцентуючи на тому, що у питаннях сфери юрисдикції та організації держави вони підкреслювали потребу в дотриманні тексту Конституції¹².

Виклад наведеного допомагає дійти таких висновків. По-перше, важливо підкреслити, що практика Конституційного Суду Угорщини 1990–2011 рр., по суті, була скасована 11 березня 2013 р., коли Парламент ухвалив Четверту поправку до Основного Закону 2011 р. (Gábor Halmai. Silence of Transitional Constitutions The 'Invisible Constitution' Concept of the Hungarian Constitutional Court. URL: https://me.eui.eu/wp-content/uploads/sites/385/2018/05/Silence-of-Transitional-Constitutions_Halmai.pdf).

По-друге, впродовж більше двох десятиліть Конституційний Суд Угорщини послідовно проводив правові позиції щодо розуміння природи прав людини, серед яких домінує ідея єдності людського життя та гідності людини як джерела для фундаментальних конституційних прав, які тлумачаться в контексті відповідних міжнародних договорів.

По-третє, Конституційний Суд Угорщини сформував доктрину захисту соціальних прав, звертаючи увагу на: а) відносно широкий розсуд законодавця у визначенні методів та засобів, за допомогою яких здійснюються конституційно визначені соціальні цілі держави та власне соціальні права; б) порушення Конституції може виникнути лише у прикордонних випадках, коли виконання державної цілі чи захищеного права *явно стає неможливим* ні втручанням держави, ні її бездіяльністю. Така мінімальна вимога втілюється лише в одному конституційному критерії – порушенні іншого основного права.

¹ Ткач Д.І. Становлення Конституційного Суду в Угорщині (частина перша). *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 29. С. 19–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2017_29_5

² Decision of 31st October 1990 on Capital Punishment. 23/1990 AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0023_1990.pdf

³ Decision 21 of 1990: 4 October 1990 on compensation for expropriated property: «Compensation case I». URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0021_1990.pdf

⁴ Decision 48/1998 (XI. 23.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0048_1998.pdf

⁵ HUN-2000-3-007. URL: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2000-3-007?fn=document-frameset.htm&f=templates\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2000-3-007?fn=document-frameset.htm&f=templates$3.0)

⁶ Decision 22/2003 (IV. 28.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0022_2003.pdf

⁷ Decision 54/2004 (XII. 13.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0054_2004.pdf

⁸ Decision 17/2005 (IV. 28.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0017_2005.pdf

⁹ Decision 39/2007 (VI. 20.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0039_2007.pdf

¹⁰ Decision 75/2008. (V. 29.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0075_2008.pdf

¹¹ HUN-2008-2-005. 03-07-2008. URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>

¹² Stumpf István. The Hungarian Constitutional Court's Place in the Constitutional System of Hungary. *Civic Review*, Vol. 13, Special Issue, 2017, 239–258, DOI: 10.24307/psz.2017.0314. URL: http://real.mtak.hu/80143/1/PSZ%202017.%20angol.szam_beliv_14.pdf

References:

Tkach D.I. (2017). Formation of the Constitutional Court in Hungary (Part One) Electronic resource. *Legal Bulletin of the KROK University*. 29, 19–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2017_29_5.

Decision of the 31st October 1990 on Capital Punishment. 23/1990 AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0023_1990.pdf [in Ukrainian].

Decision 21 of 1990: 4 October 1990 on compensation for expropriated property: “Compensation case I”. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0021_1990.pdf [in English].

Decision 48/1998 (XI. 23.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0048_1998.pdf [in English].

HUN-2000-3-007. URL: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2000-3-007?fn=document-frameset.htm&f=templates%20\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2000-3-007?fn=document-frameset.htm&f=templates%20$3.0) [in English].

Decision 22/2003 (IV. 28.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0022_2003.pdf [in English].

Decision 54/2004 (XII. 13.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0054_2004.pdf [in English].

Decision 17/2005 (IV. 28.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0017_2005.pdf [in English].

Decision 39/2007 (VI. 20.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0039_2007.pdf [in English].

Decision 75/2008. (V. 29.) AB. URL: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2017/11/en_0075_2008.pdf [in English].

HUN-2008-2-005. 03-07-2008 URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm> [in English].

Stumpf István. The Hungarian Constitutional Court's Place in the Constitutional System of Hungary. Civic Review, Vol. 13, Special Issue, 2017, 239–258, DOI: 10.24307 / psz.2017.0314. URL: http://real.mtak.hu/80143/1/PSZ%202017.%20angol.szam_beliv_14.pdf [in English].

Резюме

Копча В.В. Захист прав людини в ключових рішеннях Конституційного Суду Угорщини (1990–2011 роки).

У статті аналізуються ключові рішення Конституційного Суду Угорщини у сфері прав людини, ухвалені ним у 1990–2011 рр., зокрема таких аспектів, як розуміння ним сутності прав людини, методики їх оцінки та захисту в процесі здійснення конституційного судочинства. Для досягнення такої мети увагу зосереджено на низці рішень Конституційного Суду Угорщини, в яких найбільш рельєфно проявляються його юридичні позиції у сфері прав людини.

Зроблено висновки, зокрема, щодо того, що впродовж більше двох десятиліть Конституційний Суд Угорщини послідовно проводив правові позиції щодо розуміння природи прав людини, серед яких домінує ідея єдності людського життя та гідності людини як джерела для фундаментальних конституційних прав, які тлумачаться в контексті відповідних міжнародних договорів.

Ключові слова: Угорщина, Конституційний Суд, права людини, людська гідність.

Резюме

Копча В.В. Защита прав человека в ключевых решениях Конституционного Суда Венгрии (1990–2011 годы).

В статье анализируются ключевые решения Конституционного Суда Венгрии в области прав человека, принятые им в 1990–2011 гг., в частности, такие аспекты, как понимание сущности прав человека, методики их оценки и защиты в процессе осуществления конституционного судопроизводства. Для достижения такой цели внимание сосредоточено на ряде решений Конституционного Суда Венгрии, в которых наиболее рельефно проявляются его юридические позиции в области прав человека.

Сделаны выводы, в частности, того, что на протяжении более двух десятилетий Конституционный Суд Венгрии последовательно проводил правовые позиции относительно понимания природы прав человека, среди которых доминирует идея единства человеческой жизни и достоинства человека как источника для фундаментальных конституционных прав, которые толкуются в контексте соответствующих международных договоров.

Ключевые слова: Венгрия, Конституционный Суд, права человека, человеческое достоинство.

Summary

Vasyl Kopcha. Protection of Human Rights in Key Decisions of the Constitutional Court of Hungary (1990–2011).

The purpose of this article is to analyze key decisions of the Constitutional Court of Hungary in the field of human rights, adopted in 1990 - 2011, in particular such aspects as understanding of the essence of human rights, methods of their evaluation and protection in the process of constitutional justice. In order to achieve this goal, attention has been focused on a number of decisions of the Constitutional Court of Hungary, in which its legal positions in the field of human rights are most prominent.

In particular, it has been concluded that for more than two decades the Hungarian Constitutional Court has consistently held legal positions on the understanding of the nature of human rights, among which the idea of the unity of human life and human dignity as a source for fundamental constitutional rights interpreted in the context of relevant international treaties dominates.

The Constitutional Court of Hungary has formulated the doctrine of protection of social rights, paying attention to: a) the relatively broad discretion of the legislator in determining the methods and means by which the constitutionally determined social goals of the state and social rights are exercised; b) violation of the Constitution can only occur in borderline cases where the fulfillment of a state objective or a protected right is clearly rendered impossible either by state interference or by its inaction. Such a minimum requirement is embodied in only one constitutional criterion - a violation of another fundamental right. The activities of the Constitutional Court of Hungary during this period were severely criticized, especially for the so-called “judicial activism”, which was related to the Court’s attempt to apply the doctrine of the “invisible Constitution” (beyond its text) or to use inappropriate methods of interpreting the Constitution. The criticism of the “activism” of the Constitutional Court was as follows: 1) the transfer of the weight of the most important decisions affecting society, from parliament to the Constitutional Court, which blurs the foundations of the parliamentary system on the basis of elections and parliament; 2) the most common formulas for “activism” in the field of human rights are the most abstract constitutional declarations are based on the moral courage of the constitutional judge, not legitimacy; 3) “activism” is derived from abstract principles instead of a compromise decision-making mechanism within a pluralistic political system that is unable to harmonize thousands of internal conflicts in a complex society; 4) the strengthening of constitutional jurisdiction over fundamental rights issues over the last 40 years in the Western world has led to tensions of the traditional texture of law: the co-operation of political law, legal dogmatic processes and the formulation of law by the courts. “Activism” dangerously intensifies this tension, making fundamental rights “dynamic”, which will eventually damage the legal system. At the same time, a number of Hungarian scholars supported the “activism” of constitutional jurisdiction in the field of human rights, while emphasizing that in matters of jurisdiction and organization of the state they emphasized the need for compliance with the text of the Constitution.

Key words: Hungary, Constitutional Court, human rights, human dignity.